

ВІДГУК

офіційного опонента про дисертацію

Наталії Григорівни Фарини „Складнопідрядні речення нерозчленованої структури в художній прозі Івана Франка“ (Львів, 2017. – 217 с.), подану до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова

Одним із плідних та перспективних напрямків розвитку сучасного вітчизняного мовознавства є дослідження синтаксичних конструкцій як складників ідіостилю того чи того автора, з одного боку, та в контексті з'ясування найважливіших тенденцій розвитку української літературної мови, з іншого боку. Особливо важливо в цьому сенсі дослідити праці тих авторів, внесок яких у формування норм сучасної української мови був чи не найвагомим та визначальним. Саме до робіт такого типу належить кандидатська дисертація Н. Г. Фарини, присвячена різнобічному аналізу функціонування складнопідрядних речень нерозчленованої структури в художній прозі Івана Франка, якого справедливо вважають „академією наук в одній особі” (с. 5 дис. та с. 1 автореферату).

Хоча мова творів Івана Франка, яка, за влучним висловом І. Г. Матвіяса, складає „цілу епоху в розвитку української літературної мови і її західноукраїнської відміни” (цит. за дис.: с. 5), глибоко й різнобічно вивчена у багатьох аспектах, однак синтаксичні особливості його прозових текстів ще не були об'єктом монографічного аналізу. З огляду на це актуальність рецензованого дослідження не викликає сумнівів.

Аналіз особливостей використання складнопідрядних нерозчленованих речень у прозових художніх творах Іваном Франком авторка дисертації здійснює на ґрунтовній науково-теоретичній основі (311 позицій у списку використаних наукових джерел) шляхом скрупульозного та різноаспектного аналізу великого масиву фактичного матеріалу (3383 складнопідрядних

нерозчленованих речень з прозових творів Івана Франка) з вправним та ефективним використанням різних прийомів та методик описового, структурного методів та методу кількісних підрахунків.

Новизну дисертації вбачаємо в тому, що в ній уперше здійснено комплексний аналіз елементарних і неелементарних складних речень з підрядними атрибутивною та з'ясувальною семантики в художніх прозових творах Івана Франка, з'ясовано особливості використання названих речень Каменярем на різних етапах його творчості, встановлено найважливіші тенденції редагування письменником його творів для наступних перевидань та розглянуто правки в контексті кодифікації синтаксичних норм української літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Н. Г. Фарина чітко (хоча й не зовсім повно) сформулювала мету дисертації – „проаналізувати структурно-семантичні особливості складних речень з підрядними означальними та з'ясувальними в художній прозі Івана Франка” (с. 8 дис.; с. 2 автореф.). Варто, думаємо, було би додати „в контексті формування синтаксичних норм сучасної української літературної мови“. Обраний підхід дав змогу порушити й успішно розв'язати низку дослідницьких завдань, важливих як у теоретичному, так і в прикладному аспектах: „уточнити критерії виокремлення та обсяг складнопідрядних синтаксичних одиниць нерозчленованої структури; виявити якісний та кількісний склад сполучних засобів, якими підрядні предикативні частини атрибутивною та об'єктною семантики приєднуються до головної частини; простежити динаміку змін у характері використання сполучних засобів на різних етапах творчості Івана Франка; проаналізувати структурні та семантичні особливості підрядних означальних частин як компонентів елементарних та неелементарних складних синтаксичних структур; простежити структурні та семантичні особливості підрядних з'ясувальних частин як компонентів елементарних та неелементарних складних синтаксичних структур; виявити динаміку синтаксичної структури тексту у

прозових творах Івана Франка на різних хронологічних зрізах (с. 8 дисертації та с. 2 автореферату).

Структуру роботи чітко й логічно підпорядковано поставленій меті і потребам реалізації відповідних завдань: аналізована дисертація складається зі вступу (с. 5 – 11), трьох розділів (с. 12 – 170), загальних висновків (с. 171 – 175), списку використаної літератури (с. 176 – 207), списку джерел, використаних під час розгляду проблеми (с. 207), і 10 додатків (с. 208 – 217).

У „Вступі“ (с. 5 – 11) належним чином обґрунтовано актуальність дослідження, сформульовано його мету, окреслено завдання, виявлено об'єкт і предмет, схарактеризовано методологічну базу і методи дослідження, визначено наукову новизну, теоретичне та практичне значення досягнутих результатів, а також подано відомості про їхню апробацію в доповідях на відповідних наукових конференціях і семінарах різного рівня та публікаціях у фахових виданнях.

Основна частина роботи добре структурована. Композиція розділів глибоко продумана, логічна; детальна систематизація мовних фактів у симетричних підрозділах, скрупульозний та різнобічний структурно-семантичний аналіз речень сприяють кращому сприйняттю матеріалу.

У першому розділі „Складнопідрядні речення нерозчленованої структури: теоретико-методологічні основи“ (с. 12 – 50), що охоплює чотири підрозділи, послідовно, глибоко й критично розглянуто формування сучасних поглядів на природу складнопідрядних речень атрибутивної та об'єктної семантики, висвітлено проблеми, які постають при їх логіко-граматичній та структурно-семантичній класифікації, зокрема схарактеризовано особливості сполучних засобів у реченнях обох типів, сформульовано методологічні засади наукового опису складнопідрядних речень нерозчленованої структури. Авторка дисертації доходить висновків, що „виділення в системі складнопідрядних речень конструкцій нерозчленованої структури пов'язане із структурно-семантичним підходом до їх класифікації, згідно з яким дослідники враховують характер

співвіднесення підрядної частини з головною“ (с. 48); що в дисертаційній роботі дотримується „семантичного варіанта структурно-семантичної класифікації, у межах якої розглядає складнопідрядні речення атрибутивної і з'ясувальньо-об'єктної семантики“ (с. 49).

Важливими для формування загальної концепції роботи вважаємо міркування Н. Г. Фарини про розвиток сполучних засобів у складнопідрядних реченнях атрибутивної семантики, зокрема наявність тенденції до занепаду в сучасній українській літературній мові сполучного слова *котрий*, яку активно й послідовно підтримав своєю письменницькою та редакторською працею Іван Франко.

У другому розділі „Складні речення з підрядними атрибутивної семантики в художній прозі Івана Франка“ (с. 51 – 112), що охоплює чотири підрозділи, розглянуто функціонування речень з підрядними присубстантивно- та прийменниково-означальними в художніх прозових текстах Івана Франка: фахово, глибоко й різнобічно проаналізовано складні речення з однією та з кількома присубстантивно-означальними частинами й складнопідрядні речення з однією та кількома підрядними займенниково-означальними частинами; скрупульозно проаналізовано особливості ускладнення підрядних частин атрибутивної семантики; на основі ретельного якісного та кількісного аналізу мовного матеріалу зроблено цікаві й важливі для подальшого розвитку історії української мови спостереження про специфіку авторської та редакторської практики Івана Франка в аспекті кодифікації синтаксичних норм української мови.

Цілком логічними й аргументованими вважаємо міркування про те, що „складні синтаксичні структури – невід'ємний елемент текстового полотна художнього твору [...]. Знаковими в цьому плані є складнопідрядні речення з підрядними означальними, що відображають ті відтінки атрибутивної семантики, які неможливо настільки яскраво передати за допомогою структурно простіших синтаксичних синонімів – непоширених та поширених означень, відокремлених означень, виражених дієприкметниковими

зворотами” (с. 51), що „на частотність функціонування складнопідрядних присубстантивно-означальних та займенниково-означальних частин впливає не лише обсяг, а й зміст творів” (с. 51), що „кількісний розподіл різних типів синтаксичних одиниць атрибутивної семантики – це ознака розлогої оповідної манери, що заглиблює читача у внутрішній світ переживань героїв або служить інструментом творення пейзажів, які найчастіше виконують роль резонатора цих же емоцій” (с. 109); що „появу функціональних еквівалентів можна пояснити не лише внутрішньомовними тенденціями, але й комунікативно-прагматичними інтенціями Івана Франка, бажанням письменника позбутися штучних елементів, що є залишками книжної мови“ (с. 103).

Слушними й перспективними для подальших студій є твердження Н. Г. Фарини про те, що „науковий інтерес становить ретельна праця Івана Франка над удосконаленням синтаксису творів. Письменник дбав про самобутність української мови, звертав увагу на складний процес формування та уніфікації синтаксичних норм. Його погляди знайшли втілення в художній прозі” (с. 111 – 112). Яскравим виявом такої діяльності Великого Каменяра є спостереження про те, що „сполучне слово *котрий*, найчастотніше на початкових етапах творчості письменника (у тексті роману „Борислав сміється” і в першій редакції повісті „Захар Беркут” абсолютно переважає – 39,2% та 58%), втрачає кількісну перевагу в творі завершального етапу, становить лише 3,6%. Така тенденція є свідченням штучності цього елемента у структурі означальних частин, наслідком впливу польської мови або ж залишком книжної традиції, яких Іван Франко позбавлявся” (с. 109 – 110).

Третій розділ „Складні речення з підрядними об’єктної семантики в художній прозі Івана Франка” (с. 113 – 170), у складі якого наявні теж чотири підрозділи, присвячено відповідно опису структурно-семантичних особливостей складних речень з однією або кількома підрядними з’ясувальними частинами, специфіці ускладнення з’ясувальних частин, та

характеристиці трансформацій у складних реченнях з підрядними з'ясувальними частинами у прозових художніх творах Івана Франка. Важливими теоретичними узагальненнями, які випливають із здійсненого в цьому розділі аналізу, зокрема, вважаємо твердження, що „складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними численно представлені в прозі Івана Франка на всіх етапах його творчості. Для цих синтаксичних одиниць характерна чітка структурна організація. Проте текстове полотно художнього твору є особливим середовищем, у якому часто спостерігаємо модифікації форм, спричинені змістовими явищами. На синтаксичні одиниці об'єктної семантики накладаються інші відтінки значень, які кардинально не змінюють основні, а лише дещо увиразнюють їх“ (с. 167).

Н. Г. Фарина здійснює різнобічний та глибокий аналіз опорних дієслів в аналізованих складнопідрядних реченнях, стверджуючи, що опорними найчастіше виступають дієслова таких семантичних груп: зі значенням розумової (інтелектуальна) діяльності; на позначення видів мовленнєвої діяльності (рецептивних та репродуктивних); фізичної діяльності і сприйняття органами чуття; на позначення буття, подієвості; психічної діяльності, емоційного стану; на позначення волевиявлення, бажання, спонукання, потреби, заклик, обіцянка (с. 115 – 119). Загалом вважаючи таку класифікацію повною, чіткою та логічною, усе ж думаємо, що потребує додаткових коментарів об'єднання в одну рубрику дієслів на позначення фізичної діяльності і сприйняття органами чуття.

Дуже цікавими й важливими для розуміння позиції Івана Франка щодо майбутніх синтаксичних норм української літературної мови вважаємо спостереження авторки дисертації за різноманітними правками (заміною сполучних засобів, опорних слів, вилученням речень або предикативних частин, їх структурною перебудовою та змістовим доповненням) синтаксичних одиниць з підрядними з'ясувальними в авторській редакції повісті „Захар Беркут“.

Висновки до окремих розділів та дисертації, загалом чіткі й конкретні, виважені та аргументовані, повністю впливають з аналізу фактичного матеріалу і зроблених теоретичних узагальнень.

Самостійне наукове значення, на наш погляд, мають додатки: А – „Реєстр сполучних засобів у складних реченнях з однією підрядною означальною частиною“ (с. 208); Б – „Ускладнення в реченнях з однією присубстантивно-означальною частиною“ (с. 209); В – „Ускладнення в реченнях із кількома підрядними означальними частинами“ (с. 210); Г – „Реєстр корелятивних пар у складних реченнях із підрядними займенниково-означальними частинами“ (с. 211); Д – „Кількісне співвідношення синтаксичних одиниць, що зазнали й не зазнали авторських змін у 2-й редакції повісті „Захар Беркут““ (с. 212); Е – „Заміна формальних засобів зв'язку в складі підрядних означальних частин“ (с. 213); Ж – „Структурна перебудова всього речення та зміна способу зв'язку між частинами“ (с. 214); З – „Сполучні засоби у складних реченнях з підрядними з'ясувальними“ (с. 215); И – „Ускладнення в реченнях з однією підрядною з'ясувальною частиною“ (с. 216); К – „Ускладнення в реченнях із кількома підрядними з'ясувальними частинами“ (с. 217).

Відзначаючи ґрунтовність аналізу, важливість отриманих результатів, узагальнень і висновків, хочемо висловити й окремі міркування та зауваження, що виникли під час прочитання тексту дисертації та автореферату:

1. У тексті дисертації авторка стверджує: „У романі „Борислав сміється” та першій редакції повісті „Захар Беркут” найчастотнішим є використання сполучного слова *котрий* (39, 2% і 58% відповідно). Це своєрідна ознака стилю автора і доказ поширеності такого елемента в західноукраїнському варіанті літературної мови того часу. У романі „Перехресні стежки”, який належить до зрілого періоду творчості, Іван Франко використовував його дуже рідко – 3, 6%. **Такі дані свідчать про зміни в системі мови за цей період** (виокремлено нами. – М. С.). У

структурі синтаксичної одиниці атрибутивної семантики почали переважати інші формальні елементи“ (с. 55). Не думаємо, що за такий короткий (усього дев'ятнадцять років –1893 – 1902), хоча й дуже важливий для історії мови, відтинок часу справді могло радикально змінитися ставлення українців до тих чи тих сполучних елементів тощо. Навпаки саме геній Франка відчув основні напрямки й тенденції розвитку мови та відбив їх у своїй прозі, причому, як слушно стверджує Н. Г. Фарина, „митець набагато випередив час, адже мовні виправлення, які він робив у синтаксичній будові означальних частин у перевиданні повісті, мовознавці початку ХХ століття почали трактувати як нормативні“ (с. 95).

2. На жаль, у загальних висновках до дисертації окремо схарактеризовано лише специфіку функціонування складнопідрядних речень нерозчленованої структури у повісті „Захар Беркут“. Цікаво було б почути такі ж міркування про цей тип складнопідрядних речень в інших аналізованих прозових творах Івана Франка.

3. Об'єктивність та виваженість висновків значною мірою зумовлена чіткими та показовими кількісними підрахунками, що дають змогу чітко представити навіть найтонші тенденції розвитку ідіостилю Великого Каменяра, а відтак і синтаксичного ладу української літературної мови. Водночас надто категоричними вважаємо висновки про перевагу одного типу складнопідрядних речень на іншими, оснований на мінімальному (такому що не виходить за межі можливої похибки) перевищенні показника 50 %: якщо у двох романах дещо переважають елементарні структури (приблизно 52, 5%), то в тексті повісті виявлено більше неелементарних – 51, 9% (с. 52).

4. Роботу написано гарною літературною мовою, ретельно вчитано, але зрідка трапляються окремі недогляди (використання *в цілому* замість *загалом* (с. 12, 18), *складова* замість *складник* (с. 51, 72), *виявляється* замість *проявляється* (с. 47, 92), знаходимо тавтології (с. 21, 58), друкарські огріхи (с. 3, 14, 41, 103) тощо).

Висловлені нами зауваження й рекомендації до тексту рецензованої

роботи не знижують загальної високої оцінки дисертації, вони стосуються часткових положень і мають переважно рекомендаційний характер.

Дисертаційна робота Н. Г. Фарини має важливе теоретичне значення, як сучасне системне опрацювання проблемних питань класифікації складнопідрядних речень нерозчленованої структури та переконливе представлення процесу формування синтаксичних норм української літературної мови у кінці XIX – на початку XX століття крізь призму прози Івана Франка, яка віддзеркалює граматичні особливості західноукраїнського варіанта літературної мови.

Робота Н. Г. Фарини, безсумнівно, матиме перспективи щодо використання її положень, класифікацій та висновків у навчальному процесі середньої та вищої школи, зокрема у викладанні курсів історії української літературної мови, синтаксису та стилістики сучасної української мови, лінгвістичного аналізу тексту, написанні підручників та навчальних посібників, словників та довідників. Фактичний матеріал дисертації послужить джерельною базою для написання монографічного дослідження про синтаксис прози Івана Франка.

Опубліковані з теми дисертації 7 статей (із них 6 в українських фахових виданнях, 1 – в закордонному періодичному виданні; одну із статей внесено до міжнародної наукометричної бази „Index Copernicus“), і автореферат, зміст якого ідентичний основним положенням дисертації, досить повно та вичерпно висвітлюють суть самого дослідження, написаного з дотриманням установлених вимог. Дисертаційна робота пройшла добру апробацію на міжнародних та всеукраїнських наукових форумах.

Отже, рецензована дисертація „Складнопідрядні речення нерозчленованої структури в художній прозі Івана Франка“ є завершеним, ґрунтовним та різнобічним дослідженням цікавої та актуальної проблеми з отриманими новими, науково обґрунтованими результатами теоретичного та прикладного характеру, що сукупно є суттєвими для історії української літературної мови, історичного синтаксису української мови, стилістики

української мови, відповідає всім вимогам „Порядку присудження наукових ступенів” від 24.07.2013, № 567 до праць, поданих до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук, а її авторка – Наталія Григорівна Фарина – заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент

доктор філологічних наук,
професор, завідувач кафедри історії
та культури української мови
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

М. С. Скаб

